

CZYLI WATCHDOGI
W AKCJI
DLA ZWIERZĄT

Związek między przemocą wobec zwierząt, a przemocą wobec ludzi w świetle badań naukowych

znaczenie dla systemu zapobiegania przemocy
i dla bezpieczeństwa społecznego

Izabela Kadłucka

Niniejsza publikacja pt. „Związek między przemocą wobec zwierząt a przemocą wobec ludzi w świetle badań naukowych”, autorstwa Izabeli Kadłuckiej, powstało z inicjatywy Fundacji Świat w Naszych Rękach w ramach projektu „Obywatel Pies – watchdogi w akcji dla zwierząt”.

Zachęcamy do zapoznania się z tym ważnym materiałem, poświęconym korelacji między przemocą wobec zwierząt a przemocą wobec ludzi, które oparte jest na wynikach badań naukowych i dostępnej wiedzy. Pokazuje szerszy kontekst obu zjawisk oraz mechanizmy przemocy wobec każdej żywej istoty. Powstanie opracowania wynika z potrzeby zwrócenia uwagi na współwystępowanie tych zjawisk oraz podjęcia realnych działań na rzecz włączenia zwierząt do istniejącego systemu przeciwdziałania przemocy domowej.

W tym systemie zwierzęta pozostają „niewidoczne”, brakuje odpowiednich procedur, standardów i rozwiązań prawnych, które pozwalałyby na ich skuteczną identyfikację, ochronę i zabezpieczenie w sytuacjach przemocy domowej.

Zgodnie z naszym hasłem: WIEDZA= ZMIANA, uważamy, że fundamentem każdej zmiany jest realna, oparta na badaniach wiedza. Wierzymy, że nasza publikacja pozwoli na jej pogłębianie i zwiększanie świadomości co przyczyni się do wypracowania skutecznych mechanizmów rozpoznawania i sygnalizowania przypadków przemocy oraz rozwiązań, które pozwolą skuteczniej chronić zarówno zwierzęta, jak i ludzi.

Anna Chęć- Fundacja Świat w Naszych Rękach

Informator jest udostępniany w ramach licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0.
(symbol: CC BY-NC-ND), link do treści licencji:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.en>

Prosimy o przestrzeganie praw autorskich do niniejszej publikacji. Jeśli
cytujesz jej fragment, nie zmieniaj jego treści i opatrz go odpowiednim
przypisem.

Niniejsza publikacja powstała w ramach projektu „Obywatel Pies
– watchdogi w akcji dla zwierząt”, prowadzonego przez Fundację
„Świat w Naszych Rękach” przy wsparciu Funduszu im. Ludwiki i
Henryka Wujców oraz Sieci Obywatelskiej Watchdog Polska.

CZYLI WATCHDOGI
W AKCJI
DLA ZWIERZĄT

Fundusz Obywatelski
im. Ludwiki i Henryka
Wujców

sieć obywatelska
WATCHDOG[^]

W ostatnich dekadach świadomość związku pomiędzy przemocą wobec zwierząt, a przemocą wobec ludzi wzrasta. Badania na ten temat prowadzone są od lat 60-tych ubiegłego wieku i ich wyniki wskazują, że zachowania agresywne wobec zwierząt mogą stanowić istotny wskaźnik ryzyka zachowań agresywnych wobec ludzi – po raz pierwszy przedmiot tej analizy pojawił się w literaturze anglosaskiej i jest określany jako the Link (Narodowska, 2018).

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie tej korelacji oraz uzasadnienie potrzeby traktowania przemocy wobec zwierząt jako istotnego elementu systemu przeciwdziałania przemocy w społeczeństwie. Przemoc wobec zwierząt, choć często ignorowana, stanowi także znaczący wskaźnik zachowań antyspołecznych w dorosłym życiu.

W Polsce jednym z najważniejszych systemowych narzędzi służących identyfikowaniu, dokumentowaniu oraz przeciwdziałaniu przemocy jest procedura Niebieskiej Karty. Jej konstrukcja opiera się na założeniu ochrony osób doznających przemocy – tylko i wyłącznie ludzi – oraz koordynacji działań instytucji takich jak policja, pomoc społeczna, oświata czy ochrona zdrowia. Jednakże współczesna wiedza naukowa z zakresu psychologii, kryminologii, psychiatrii sądowej i badań nad przemocą jednoznacznie wskazuje, że pominięcie zwierząt w tej procedurze stanowi istotną lukę diagnostyczną i prewencyjną. Pominięcie zwierząt w procedurze Niebieskiej Karty ma konsekwencje nie tylko dla przemocy wobec zwierząt i ich ochrony, ale także obniża skuteczność identyfikacji i przeciwdziałania przemocy wobec ludzi. Nieuwzględnienie przemocy wobec zwierząt prowadzi do niepełnej diagnozy i zmniejsza efektywność ochrony osób doświadczających przemocy. W związku z tym jest to istotna luka systemowa, która osłabia kompletność działań dotyczących przemocy w rodzinie – ignorowanie przemocy wobec zwierząt nie tylko marginalizuje ich cierpienie, ale także zwiększa ryzyko przemocy wobec ludzi, bo sprzyja pominięciu istotnych sygnałów ostrzegawczych.

Organizacje prozwierzęce w Polsce często piszą o sytuacjach, gdzie rodziców pozbawiono praw do opieki nad dzieckiem ze względu na przemoc wobec nich, nie uwzględniono natomiast pozostających pod opieką dorosłych zwierząt. Znany jest przypadek psa o imieniu Balbina (fot. 1 i 2), który został obłany wrzaskiem na oczach pracowników Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej¹. Jak podaje organizacja: po badaniu przez lekarza weterynarii okazało się, że ran i poparzeń na ciele psa jest znacznie więcej. Co istotne – chociaż w mediach można znaleźć doniesienia o przemocy wobec zwierząt w kontekście przemocy wobec ludzi, jednak nie prowadzi się oddzielnych statystyk, a badania naukowe w tym zakresie są jedynie pilotażowe.

¹ https://olawa24.pl/artykul/oblano-ja-wrzatkiem-bez-domu-rany-sie-nie-zagoja--/1285734#google_vignette

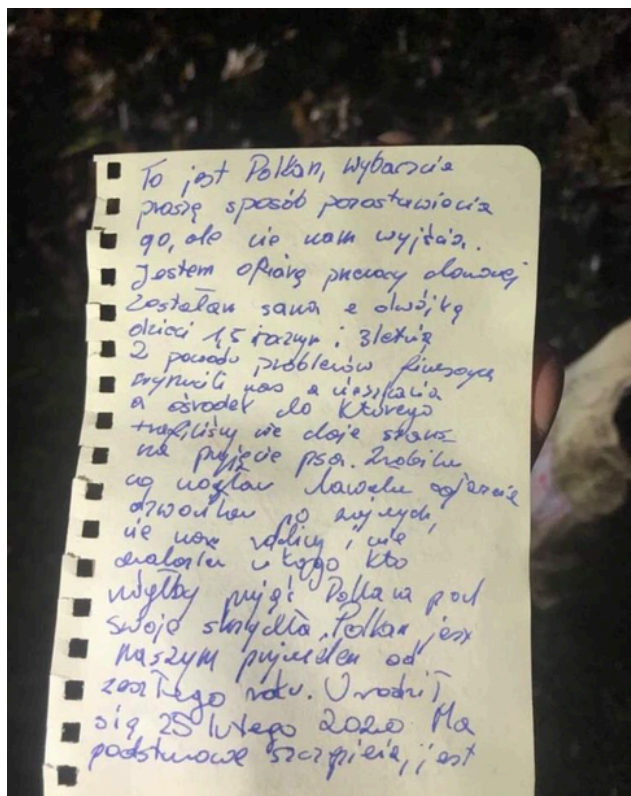
Fot. 1. Rany psa o imieniu Balbina po oblaniu wrzółkami na oczach pracowników MOPS.

Fot. 2. Rany psa o imieniu Balbina po oblaniu wrzółkami na oczach pracowników MOPS.

Innym przykładem nieuwzględniania zwierząt w systemie pomocy dla osób doświadczających przemocy jest zakaz zabierania zwierząt do ośrodków udzielających pomocy.

Poniżej przedstawiona jest fotografia listu, który został znaleziona przy psie o imieniu Polkan pozostawionym przywiązany do płotu wraz ze wszystkimi rzeczami psa: legowiskiem, kocykiem, zabawkami. W liście zawarte były informacje: "To jest Polkan, wybaczenie proszę sposób pozostawienia go, ale nie mam wyjścia. Jestem ofiarą przemocy domowej. Zostałam sama z dwójką dzieci: 1,5-rocznym i 3-letnią. Z powodu problemów finansowych wyrzucili nas z mieszkania, a ośrodek, do którego trafiliśmy nie daje szans na przyjęcia psa." W takim sytuacjach, kiedy osoba doświadczająca pomocy zabiera ze sobą zwierzę, a nie może przebywać z nim w ośrodku udzielającym pomocy, może być zmuszona do porzucenia go.

Fot. 3. List znaleziony przy pies o imieniu Polkan.

W Polsce jedno z nielicznych badań dotyczących omawianego związku przeprowadziła Narodowska (2018) i chociaż były to badania pilotażowe, to doprowadziły do postawienia następujących tez:

- sprawcy przestępstw znęcania się nad zwierzętami byli w większości recydywistami kryminologicznymi w zakresie przestępstw agresywnych;
- wśród sprawców uprzednio karanych za przestępstwa agresywne dominowało przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą z art. 207§ 1 k.k.;
- możliwe jest wyszczególnienie cech wspólnych charakteryzujących sprawców stosujących akty agresji wobec zwierząt oraz wobec ludzi;
- dominującą rolę w procesie kryminogenezy sprawców analizowanych przestępstw odgrywają zarówno czynniki psychologiczne (endogenne), jak i socjologiczne (egzogenne).

Korelacja przemocy wobec zwierząt i ludzi

Istnieje bogata literatura naukowa potwierdzająca silny związek pomiędzy przemocą wobec zwierząt, a przemocą wobec ludzi. Zjawisko to określane jest często jako *link violence* (*The Link*). Badania wskazują, że sprawcy przemocy domowej bardzo często dopuszczają się również okrucieństwa wobec zwierząt domowych. Zwierzęta stają się bezpośrednimi ofiarami agresji lub narzędziem kontroli i zastraszania członków rodziny, a także „zastępczym” obiektem wyładowania frustracji.

W literaturze naukowej szeroko opisane jest zjawisko wykorzystywania zwierząt do wywierania presji psychicznej: grożenia ich skrzywdzeniem, faktyczne znęcanie się nad nimi czy zabijanie w obecności domowników. Dla ofiar przemocy, zwłaszcza dzieci, obserwowanie cierpienia zwierzęcia ma silnie traumatyzujący charakter i pogłębia poczucie bezradności.

Pierwsze koncepcje dotyczące zależności między przemocą wobec zwierząt a przemocą wobec ludzi pojawiły się w latach 60. XX wieku. Kluczową rolę odegrał John Macdonald, który w 1963 roku opisał tzw. *triadę Macdonalda*, wskazując m.in. na okrucieństwo wobec zwierząt jako potencjalny wczesny wskaźnik zachowań agresywnych (Macdonald, 1963). Macdonald jako pierwszy zaobserwował, że u części sprawców brutalnych przestępstw we wczesnym dzieciństwie występowało m.in. okrucieństwo wobec zwierząt.

W latach 80-tych ubiegłego stulecia wielu badaczy zaczęło zajmować się tematyką przemocy wobec zwierząt jako predyktora przemocy wobec ludzi.

Jednym z pierwszych naukowców, których zajął zależnością między stosowaniem przemocy wobec ludzi i zwierząt był James S. Hutton, który w pracy *Animal abuse as a diagnostics approach in social work* zwrócił uwagę, że znęcanie się nad zwierzęciem może stanowić narzędzie do wczesnej identyfikacji przemocy wobec członków rodziny (Hutton, 1983). Również w badacze amerykańscy analizowali problem agresji wobec ludzi w kontekście agresji wobec zwierząt, m.in. Frank R. Ascione, Linda Merz-Perez, Kathleen, M. Heide, Christopher Blazina, Güler Boyraz, David Shen-Miller. Wszyscy badacze zwracali uwagę na fakt, że przemoc wobec zwierząt może prowadzić do agresji wobec ludzi – literatura amerykańska wskazuje, że przemoc wobec zwierząt może wiązać się z poważniejszymi przestępstwami, jednak najsilniejsza korelacja została wykazana w kontekście przemocy domowej. W literaturze przedmiotu można spotkać określenie *triady przemocy domowej* (*A Triad of Family Violence*), która obejmuje przemoc wobec zwierząt, dzieci i partnera (za: Narodowska, 2018).

W latach 80-tych poprzedniego stulecia w badaniu DeViney, Dickerta i Lockwooda (1983) wykazano, że w prawie 90% rodzin, gdzie zgłaszane było dotkliwe pobicia dziecka, wcześniej stwierdzano przypadki znęcania się nad zwierzętami oraz wykazano, że znęcanie się nad zwierzęciem może być oznaką występowania innych form przemocy w rodzinie, co zostało wykazane także we wcześniejszych badaniach w latach 70-tych (Fucini, 1978). Co istotne: 50% sprawców znęcania się nad zwierzętami, kiedy posiadali więcej niż jedno zwierzę, dzieliło je na „dobre” i „złe”, co obserwuje się także w przypadkach znęcania się nad dziećmi (Wasserman, 1967). Badania naukowe wykazują także inne podobne mechanizmy: zarówno zwierzęta, jak i dzieci stają się „kozłami ofiarnymi”, agresja czasem skierowana jest przeciwko jednej osobie poprzez pośrednio działania przeciwko osobie trzeciej (tzw. *trójkąt*) (Minuchin, 1974). Zachowania agresywne mogą być także stosowane wobec zwierząt ze względu na to, że silną więź ludzi ze zwierzętami – wówczas wykorzystuje się ten emocjonalny związek w celu skrzywdzenia człowieka (Robin i in. (1981).

Również w latach 80-tych poprzedniego stulecia przeprowadzone zostały badania (Kellert i Felthous), które udowodniły związek między stosowaniem okrucieństwa wobec zwierząt i stosowaniem w późniejszym czasie przemocy wobec ludzi. Związek pomiędzy znęcaniem się nad dziećmi, a stosowaniem przemocy przez te dzieci na zwierzętach został wykazany w badaniach Baldry (2003) – dzieci, które widziały przemoc ojca wobec matki, mają kilkukrotnie większe prawdopodobieństwo znęcania się nad zwierzętami niż ich rówieśnicy. Ponad połowa dzieci narażona na przemoc ze strony rodziców znęcała się nad zwierzętami. To zjawisko dotyczące teorii uczenia się społecznego (naśladownictwa) jest dobrze znane w nauce – w tym kontekście jest bardzo niebezpieczne, ponieważ prowadzi do kontynuacji zachowań agresywnych u dzieci. Również badanie przeprowadzone w 1999 roku (Flynn) potwierdziło to zjawisko – chłopcy znęcający się nad zwierzętami doświadczali kar cielesnych ze strony swoich ojców. Według wyników badań naukowych ponad w ponad 60% rodzinach, gdzie dochodzi do przemocy domowej, stosowana jest również przemoc wobec ludzi (Ascione, 1998). Mężczyźni wykazujący zachowania agresywne wobec partnerki dwukrotnie częściej deklarują znęcanie nad zwierzętami (Flynn, 2000). Osoby doświadczające przemocy przyznają, że partner znęcał się także nad zwierzęciem, w 45% badanych przypadków (DeGue, DiLillo, 2009). Te wyniki spójne są z innymi badaniami, gdzie 40% sprawców poważnych przestępstw w stosunku do ludzi, w przeszłości znęcało się nad zwierzętami (Hensley, Tallichet, 2009). Teoria modelowania społecznego, czyli uczenia się przez obserwację wskazuje, że dzieci, które patrzą na przemoc wobec zwierząt w przyszłości mogą postępować podobnie, a według naukowców znęcania się nad zwierzętami stanowi jeden z najbardziej istotnych predyktorów dla późniejszej przestępczości dziecka (Kellert, Felthous, 1985). Z perspektywy rozwojowej i klinicznej, przemoc wobec zwierząt bywa również wczesnym wskaźnikiem zaburzeń zachowania u dzieci i młodzieży, a w skrajnych przypadkach może stanowić element trajektorii prowadzącej do poważniejszych form agresji wobec ludzi, dlatego agresja w stosunku do zwierząt nie powinna być lekceważona.

Historia znęcania się nad zwierzętami w dzieciństwie była istotnie związana z diagnozą zaburzenia osobowości antyspołecznej (APD), antyspołecznymi cechami osobowości i nadużywaniem wielu substancji psychoaktywnych. Co istotne – upośledzenie umysłowe, zaburzenia psychotyczne i nadużywanie alkoholu nie wykazały takiego związku (Gleyzer i in., 2002).

Badania przeprowadzone na 90 osobach osadzonych w więzieniu o zastrzonym rygorze wskazały na statystycznie istotny związek między okrucieństwem wobec zwierząt w dzieciństwie a późniejszą przemocą wobec ludzi (Schiff i in., 2009). W innym badaniu (Arluke i in., 1999) udowodniono, że sprawcy znęcania się nad zwierzętami częściej niż inni byli sprawcami przemocy wobec ludzi, a także częściej popełniali inne przestępstwa: przeciwko mieniu, przestępstwa narkotykowe czy zakłócanie porządku publicznego. Istnieje zatem udowodniony związek nie tylko między znęcaniem się nad zwierzętami, a przemocą wobec ludzi, ale także z zachowaniami antyspołecznymi.

Aż 60% dzieci doświadczających przemocy, które zamieszkały w schroniskach dla ofiar przemocy, widziały w swoich domach poważną przemoc wobec zwierząt dotyczącą zadawania ran albo śmierci (Ascione i in., 1997). Według innych badań nastolatkiw narażeni na przemoc domową 5 razy częściej stosując przemoc wobec zwierząt (Currie, 2006).

Obszerne i spójne wyniki badań naukowych jednoznacznie i konsekwentnie dowodzą istnienie związku pomiędzy przemocą wobec zwierząt, a przemocą wobec ludzi.

Zwierzę jako „niewidzialna ofiara systemu”

Jednak pomimo wielu wyników badań naukowych, które jednoznacznie wskazują na zależność między stosowaniem przemocy wobec ludzi i wobec zwierząt, obecna procedura *Niebieskiej Karty* nie przewiduje miejsca na odnotowanie sytuacji zwierzęcia w gospodarstwie domowym.

W praktyce oznacza to, że:

- brak jest systemowego monitorowania przemocy wobec zwierząt w kontekście przemocy domowej,
- służby nie mają obowiązku zadawania pytań o obecność i dobrostan zwierząt,
- informacje o przemocy wobec zwierząt nie są integrowane z oceną ryzyka przemocy wobec ludzi.

To pominięcie obniża skuteczność ochrony ludzi i zwierząt z wielu powodów. Po pierwsze, ogranicza pełny obraz sytuacji rodzinnej i dynamiki przemocy. Po drugie, zmniejsza skuteczność działań prewencyjnych – przemoc wobec zwierząt mogłaby stanowić istotny sygnał ostrzegawczy. Po trzecie, ignoruje cierpienie istot, które – zgodnie z ustawą o ochronie zwierząt – są uznawane za istoty zdolne do odczuwania bólu, a nie rzeczy, a zadawaniem im bólu i cierpienia stanowi znęcanie i jest przestępstwem.

Argumenty za uwzględnieniem zwierząt w procedurze

Włączenie informacji o zwierzętach do procedury *Niebieskiej Karty* będzie miało znaczenia na wielu poziomach:

1. Poziom diagnostyczny

Obecność przemocy wobec zwierząt zwiększa prawdopodobieństwo występowania przemocy wobec ludzi – prowadzi do niepełnej diagnozy sytuacji rodzinnej. Uwzględnienie tego czynnika pozwoliłoby na trafniejszą ocenę ryzyka i lepsze planowanie interwencji.

2. Poziom prewencji

Rejestrowanie przypadków krzywdzenia zwierząt może umożliwić wcześniejsze wykrycie eskalacji przemocy w rodzinie.

3. Poziom związany z dobrostanem dzieci

Zwierzęta często pełnią w rodzinie funkcję emocjonalną – są źródłem wsparcia, szczególnie dla dzieci. Ich krzywdzenie ma bezpośredni wpływ na dobrostan psychiczny osób doświadczających przemocy. Współczesne podejścia podkreślają powiązania między dobrostanem ludzi, zwierząt i środowiska, dlatego procedury interwencyjne powinny odzwierciedlać tę zależność.

4. Poziom prawny i etyczny

Polski system prawny (Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt) uznaje zwierzęta za istoty czujące – art. 1 ust. 1: „*Zwierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę.*” Pomijanie ich w procedurze dotyczącej przemocy wydaje się niespójne z tym założeniem.

Uwzględnienie przemocy wobec zwierząt w procedurze Niebieskiej Karty:

Uwzględnienie zwierząt w procedurze *Niebieskiej Karty* nie wymagałoby rewolucji systemowej, lecz raczej jej rozszerzenia. Możliwe rozwiązania obejmują:

- dodanie rubryki dotyczącej obecności zwierząt w gospodarstwie domowym,
- wprowadzenie pytań o ich dobrostan i ewentualne doświadczenia przemocy,
- szkolenie służb w zakresie rozpoznawania przemocy wobec zwierząt jako wskaźnika przemocy domowej,
- współpracę z organizacjami zajmującymi się ochroną zwierząt,
- opracowanie procedur zabezpieczenia zwierząt w sytuacjach interwencji (analogicznie do zabezpieczania dzieci).

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wskazuje jednoznacznie, że przemoc wobec zwierząt stanowi istotny, choć wciąż nieuwzględniany element szeroko rozumianego systemu przeciwdziałania przemocy. Liczne badania naukowe wskazują, że korelacja pomiędzy przemocą wobec zwierząt, a przemocą wobec ludzi jest istotna i dobrze udokumentowana.

Dlatego też agresja wobec zwierząt powinna być traktowana jako sygnał ostrzegawczy, który jest uwzględniany w diagnostyce ryzyka przemocy w środowisku domowym i społecznym. Konieczne jest włączenie edukacji, profilaktyki i szkoleń służb w celu wykrywania i zapobiegania przemocy. Uznanie przemocy wobec zwierząt za wskaźnik ryzyka pozwoli na wczesną interwencję i zwiększenie bezpieczeństwa publicznego.

Stosowanie przemocy nie ogranicza się tylko do ludzi, a zatem pominięcie zwierząt w systemie, którego zadaniem jest ochrona przed przemocą, nie uwzględnia pełnego kontekstu przemocy. Taka sytuacja nie uwzględnia badań naukowych, prowadzonych od ponad 50 lat, wskazujących jednoznacznie na wiele powiązań, które systemowa ochrona przed przemocą powinna uwzględniać.

Uwzględnienie zwierząt w tej procedurze nie tylko zwiększyłoby jej skuteczność diagnostyczną i prewencyjną, ale również stanowiłoby krok w kierunku bardziej całościowego i etycznego podejścia do problemu przemocy. W praktyce oznaczałoby to lepszą ochronę zarówno ludzi, jak i zwierząt – a więc wszystkich uczestników systemu rodzinnego.

Według badań naukowych zwierzę może być:

- narzędziem przemocy – zwierzę może pełnić funkcję instrumentalną, może wykorzystywać emocjonalne przywiązanie do zwierzęcia jako formę kontroli (*ang. coercive control*);
- czynnikiem utrudniającym ujawnienie przemocy – osoby doświadczające przemocy boją się pozostawić zwierzę ze sprawcą przemocy, zwłaszcza, że miejsca, gdzie mogą uzyskać pomoc, rzadko pozwalają na przyjęcie zwierząt.

Jak wskazano powyżej zwierzę może mieć znaczenie dla diagnozy ryzyka, ponieważ znechęcanie się nad zwierzętami wpisuje się w profil sprawcy o podwyższyć poziomie brutalności (dotkliwej przemocy lub zabójstwa). Dlatego też brak tego elementu w Niebieskiej Karcie obniża trafność oceny zagrożenia.

Dodatkowo przemoc wobec zwierząt może okazywać na cechy antyspołeczne u sprawcy czy zaburzenie kontroli impulsów – są to istotne cechy, które są istotne dla funkcjonowania w społeczeństwie.

Pomimo rosnącej liczby dowodów naukowych, wzrostu poziomu świadomości społecznej i instytucjonalnej w tym zakresie, przemoc wobec zwierząt jest nieuwzględniana w praktyce działania służb pomocowych oraz w procedurach interwencyjnych. W konsekwencji dochodzi do powstawania luk zarówno w procesie identyfikacji przemocy, jak i w działaniach prewencyjnych.

Włączenie problematyki przemocy wobec zwierząt do systemowych rozwiązań – w tym do *Niebieskiej Karty*, procedur diagnostycznych, działań interwencyjnych oraz programów wsparcia osób doświadczających przemocy może istotnie zwiększyć skuteczność przeciwdziałania przemocy.

Uwzględnienie zwierząt jako potencjalnych ofiar przemocy w kontekście istotnego wskaźnika ryzyka przemocy wobec ludzi powinno stanowić integralny element nowoczesnego podejścia do ochrony przed przemocą.

BIO:

Izabela Kadłucka – psycholożka, zoopsycholożka, biologka, wykładowczyni akademicka. Biegła sądowa w zakresie psychologii zwierząt, wykonuje opinie w sprawie śmiertelnych pogryzień ludzi przez psy. Członkini Krajowej Komisji Etycznej ds. Doświadczeń na Zwierzętach w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Specjalista ds. dobrostanu zwierząt. Autorka pierwszego w Polsce „Raportu o pogryzieniach przez psy”: <https://izabelakadlucka.pl/raport/>

Bibliografia:

- Hutton J.S., Animal abuse as a diagnostics approach in social work, w: Katcher A.H., Beck A.M. (red.), *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1983, s. 444–447.
- DeVinney, E., Dickert, J., & Lockwood, R. (1983). The care of pets within child abusing families. *International Journal for the Study of Animal Problems*, 4(4), 321–329.
- Narodowska J. (2018): Korelacja pomiędzy agresją wobec zwierząt a agresją wobec ludzi w świetle badań aktowych, *Archiwum kryminologii*, 2018/TOM XL, s. 327–370
- Fucini, S. (1978) The abuser: first a dog then a child? *American Humane* 5:14-15.
- Minuchin, S. (1974) *Families and Family Therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schiff, K., Louw, D., & Ascione, F. R. (2009). Animal abuse in childhood and later aggression. Gleyzer R, Felthous AR, Holzer CE 3rd. Animal cruelty and psychiatric disorders. *J Am Acad Psychiatry Law*. 2002;30(2):257-65. PMID: 12108563.
- Wasserman, S. (1967) The abused parent of the abused child. *Children* 15(5):175-179.
- Robin, M., ten Bensel, R., Quigley, J., and Anderson, R. (1981) A study of the relationship of childhood pet animals and the psycho-social development of adolescents. Paper presented at International Conference on the Human/ Companion Animal Bond, Philadelphia, PA.
- Baldry, A. C. (2003). Animal abuse and exposure to interparental violence in Italian youth. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(3), 258–281. <https://doi.org/10.1177/0886260502250081>
- Flynn, C. (1999). Exploring the link between corporal punishment and children's cruelty to animals. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 971-981.
- Gleyzer, Roman & Felthous, Alan & Holzer, Charles. (2002). Animal cruelty and psychiatric disorders. *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 30. 257-65.
- Ascione, F.R. (1998). *Journal of Emotional Abuse*.
- Ascione, F.R., & Weber, C. (1996). *Journal of Research in Childhood Education*.
- Daly, B., & Suggs, S. (2010). *Journal of Applied Developmental Psychology*.
- DeGue, S., & DiLillo, D. (2009). *Journal of Interpersonal Violence*.
- Faver, C.A., & Strand, E. (2003). *Journal of Emotional Abuse*.
- Flynn, C.P. (2000). *Violence Against Women*.
- Hensley, C., & Tallichet, S.E. (2009). *Journal of Interpersonal Violence*.
- Kellert, S.R., & Felthous, A.R. (1985). *Human Relations*.
- Tallichet, S.E., & Hensley, C. (2004). *Aggression and Violent Behavior*.
- ARNOLD ARLUKE, JACK LEVIN, [...], and FRANK ASCIONE+1: The Relationship of Animal Abuse to Violence and Other Forms of Antisocial Behavior, Volume 14, Issue 9 <https://doi.org/10.1177/0886260990140090>, 1999

Dziękujemy za skorzystanie z naszego opracowania!

Publikacja powstała w ramach projektu Obywatel Pies - czyli watchdogi w akcji dla zwierząt, który jest prowadzony przez Fundację „Świat w Naszych Rękach” przy wsparciu Funduszu im. Ludwiki i Henryka Wujców i Sieci Obywatelskiej Watchdog Polska.

CZYLI WATCHDOGI
W AKCJI
DLA ZWIERZĄT

Fundusz Obywatelski
im. Ludwiki i Henryka
Wujców

sieć obywatelska
WATCHDOG[^]

**Zmiana jest możliwa! Tu i teraz.
Zacznij tu, gdzie jesteś. Z tym co masz.
Zrób tyle, ile możesz.**

www.obywatelpies.org
obywatelpies@swiatwnaszychrekach.org